

EEN INDISCHE VROUW IN MALEISIË

Een Indische vrouw in Maleisië

*Een onbekend reisverhaal
van Dé-Lilah uit 1897*

BEZORGD EN INGELEID DOOR
Rick Honings, Olf Praamstra en Coen van 't Veer

WALBURGERS

Deze uitgave is mede tot stand gekomen dankzij financiële bijdragen van: Boekenfonds Elisabeth Grent / F.J.A.M. van der Helm, Leiden University Centre for the Arts in Society (LUCAS), Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO).

Dit boek komt voort uit het Vidi-project *Voicing the Colony. Travelers in the Dutch East Indies, 1800-1945* (2020-2025) dat aan de Universiteit Leiden, onder leiding van Rick Honings, wordt uitgevoerd.

Afbeelding omslag: Olifanten te Raub in Pahang, circa 1910. Foto: C.J. Kleingrothe. Collectie Universitaire Bibliotheken Leiden, KITLV 79971. Ingekleurd door Rahmat Kurnia, UPI Bandung.

Afbeelding flap: Dé-Lilah in kimono (zie blz. 17).

Tekstredactie: Susanne Onel

Omslagontwerp: Mijke Wondergem

Vormgeving binnenwerk: Marijke Maarleveld, ViaMare grafisch ontwerp

ISBN 978 94 6456 431 0

e-ISBN 978 90 4856 586 3

NUR 620/691

Creative Commons License CC-BY NC ND

(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0>)

© 2024 Auteurs, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

© 2024 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Some rights reserved. Without limiting the rights under copyright reserved above, any part of this book may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means (electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise).

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

INHOUD

INLEIDING	7	Hoofdstuk 2	
Op reis	9	Een soirée	131
Klausine Klobben	11	Een rijtoertje	144
Lucy van Renesse-Johnston	12	De attracties van Penang	152
Verschillen en overeenkomsten	18	Op reis naar Kedah	167
Route, logies en vervoer	20	Met Muller in Kedah	179
A female hero	29	De grotten van Anak Batoe	191
Bij de overburen	31	Vertrek uit Kedah	202
Tot slot	37	Naar Taiping	207
		Museum, ziekenhuis en sanatorium	210
Noten bij de inleiding	39	Per omnibus naar Kwala Kangsar	225
Bibliografie	41	Sultan Idris van Perak	232
Verantwoording	43	De watervallen in de Perak-rivier	252
		Op weg naar Ipòh	259
REISVERHAAL	47		
		Hoofdstuk 3	
Hoofdstuk 1		Verblijf in Ipòh	265
Een nieuwe reis	49	Rit op een olifant	275
Van Medan naar Penang	53	Naar Batoe Gadjah	285
Aankomst in Penang	61	Per trein naar Telok Anson	296
De markt van Penang	80	Gesprek in sarong en kebaya	305
De botanische tuin van Penang	91	Telok Anson	309
Een tenniswedstrijd	100	Naar Kelang	327
Zusterschool en meisjesschool	105	Verblijf in de kampong Djawa	331
Chinese optocht en winkelstraat	109		
Naar de <i>Hills</i>	117		
De kinderkerk op het vasteland	123		

Hoofdstuk 4

Vertrek naar Kwala Lumpor	341
Naar Soengei-Bessie	354
Overnachting bij een Chinese	356
Per omnibus naar Katjang	362
Soengei-Bilauw	367
Aanranding in het bos	374
Per omnibus naar Seremban	391
Met de trein naar Port Dixon	406

Hoofdstuk 5

Aankomst in Malakka	415
<i>Sightseeing</i> in Malakka	420
Per boot naar Singapore	437
Het 'saaie' Singapore	445
Het paleis van de sultan	459
Naar Djohore	465
Terug naar Penang	483
Naar huis	493
Besluit	497
Noten bij het reisverhaal	499
Illustratieverantwoording	511

INLEIDING

‘Branie’. Als er één woord op Lucy van Renesse-Johnston (1862-1906), beter bekend onder haar pseudoniem Dé-Lilah, van toepassing is, dan is het dat wel. In een tijd dat het voor vrouwen verre van gebruikelijk was ongecha-peronneerd op reis te gaan, trok zij er in haar eentje op uit om de Indische archipel te bereizen. Wat haar verder bijzonder maakt, is dat ze een Indo-Europese was. Alfred Birney noemt haar zelfs de eerste Indo-Europese auteur die zich aan verhalend proza wijdde.¹ Of dat klopt, is niet zeker, maar het staat vast dat Van Renneses ‘gemengde’ afkomst van invloed was op de manier waarop ze naar de koloniale werkelijkheid keek.

Hoewel Dé-Lilah ruim tweeduizend pagina’s Indisch proza heeft geschreven – romans, verhalen en reisliteratuur – was tot voor kort niet veel over haar bekend. Tot 2012 wisten we zelfs niet wanneer ze precies was geboren en overleden.² Haar werk werd in haar eigen tijd weinig enthousiast onthaald; critici verweten haar een gebrek aan talent. Na haar dood kende vrijwel niemand haar meer. Zelfs Rob Nieuwenhuys, de chroniqueur van de Nederlands-Indische letteren, gunde haar geen plaatsje in zijn *Oostindische spiegel* (1972).

Negentig jaar na haar dood werd Dé-Lilah ‘herontdekt’ door Joop van den Berg.³ Sindsdien is er af en toe over haar geschreven, maar een biografie is er nog niet. Ook was lange tijd onbekend dat er een onuitgegeven reisverhaal uit 1897 is overgeleverd: *Mevrouw Klausine Klobben bij de Overburen*. Het bevond zich in het archief van haar uitgever H. Honig te Utrecht. Iris van Daalen van antiquariaat Acanthus te Utrecht heeft dit archief, dat verspreid en bevuild op een tochtige zolder lag, van de ondergang gered. Dankzij haar is dit manuscript bewaard gebleven. Het wordt hier voor het eerst uitgegeven. Omdat de titel *Mevrouw Klausine Klobben bij de Overburen* voor de lezer van nu onbegrijpelijk is, hebben wij een nieuwe, in onze ogen meer aansprekende titel gekozen.

Mevrouw Klausine Klobben bij
de Overburen.
Singapore, Penang, en het Schierland
Melacca.

door, De' - Silak.

Schryfter van „gecompromitteerd, Hans
Engle's carrière enz. — — —

„ Ur eersucht Britten, en uw hebruchte ~~sporen~~
„ Maar, al ziet gy thens, langs open waterbaan,
„ Ur woopmanschap elks grenzen binnen stormen
„ Of Soldat^{rij}, over 's glad van ijzeren sporen gaen;
„ Vergeet niet, waar de eerstool der Nassau's
„ heeft gestaan,

„ Hebt gy een Vaderland, zoo kleef niet aan
„ Wees Gal noch Brit — wees Nederlander.
„ een ander

Op reis

Nog geen jaar nadat Lucy van Renesse-Johnston een toeristische reis van vijf maanden door Java had gemaakt, scheepte ze zich opnieuw in, nu voor een reis van ruim vijf weken door, zoals zij het noemt, het land van de ‘Overburen’. Zij doelde daarmee op wat tegenwoordig Maleisië en Singapore heet. In 1897, het jaar van haar reis, bestond Maleisië nog niet. Singapore, Malakka en Penang waren Britse kolonies, die samen de Straits Settlements vormden; voor het overige was het schiereiland een staatkundige lappendeken van min of meer autonome sultanaten, die verantwoording moesten afleggen aan óf de Britten óf het koninkrijk Siam (Thailand).⁴

Over haar Javaanse reis had Van Renesse onder het pseudoniem Dé-Lilah een verslag gepubliceerd, dat pas in 1899 gepubliceerd zou worden onder de titel *Mevrouw Klausine Klobben op Java*. Het is in alle opzichten een bijzonder reisverhaal. De reis zelf was gedurfd: Lucy van Renesse was hoogstwaarschijnlijk de eerste Nederlandse vrouw die zelfstandig door Nederlands-Indië reisde – in elk geval was zij de eerste die erover schreef.⁵ Bijzonder was ook dat zij een Indo-Europese vrouw was, die het land goed kende. Ze was op Java geboren en getogen uit een gemengd huwelijk en had daardoor zowel banden met de westerse koloniale als met de oosterse gekoloniseerde bevolking. Bovendien sprak ze Maleis, de lingua franca van de Indische archipel en de voorganger van het Indonesisch. Dit opende voor haar deuren die voor andere reizigers vaak gesloten bleven. Maar niet alleen daarom is haar reisverhaal opmerkelijk. Ze koos ervoor om haar ervaringen niet rechttoe rechtaan te beschrijven, zoals in toeristische reisverhalen gebruikelijk is,⁶ maar probeerde er een humoristisch verhaal van te maken.

Dat laatste geldt ook voor haar tweede reisverhaal, dat in feite een vervolg is op het eerste, iets wat de titel al verraaft: *Mevrouw Klausine Klobben bij de Overburen*. In dit tweede verhaal, dat, zoals gezegd, nu voor het eerst in druk verschijnt, wordt af en toe ook naar het eerste verwezen. Maar anders dan het eerste is het nooit in druk verschenen, terwijl het er beslist niet voor onderdoet. Integendeel, dit tweede reisverhaal is beter geschreven en is ook spannender dan het eerste. Het is een raadsel waarom het zo lang op publicatie heeft moeten wachten.

De reis die Van Renesse in maart en april 1897 maakte langs de westkust van wat we in het vervolg voor het gemak Maleisië zullen noemen, was in veel opzichten nog avontuurlijker dan de eerste. In Nederlands-Indië stond

het toerisme nog in de kinderschoenen, maar er bestond al wel een goed werkend koloniaal bestuur, dat gezorgd had voor een infrastructuur met stoomschepen die de Indische archipel doorkruisten, met wegen waarover het veilig reizen was en vanaf 1895 met een spoorwegnet, dat liep van Batavia tot Surabaya.⁷

Hoe anders was dat in Maleisië. Zoals Dé-Lilah in haar reisverhaal schrijft, wilde ze behalve de Britse kolonies van de Straits Settlements, ook een kijkje nemen in de 'Native States', in de autonome sultanaten. In deze gebieden was de kolonisering door de Britten nog maar net begonnen, terwijl de noordelijke sultanaten, die schatplichtig waren aan Siam, nog vrij waren van westerse overheersing. Van een goede infrastructuur en een veilige omgeving was op veel plaatsen geen sprake. Afgaande op wat Dé-Lilah erover schrijft, begrepen de meeste mensen, zowel de Europeanen als de inheemsen, niet dat Klausine het aandurfde om zo'n gevaarlijke reis te ondernemen. Hoofdschuddend stellen zij telkens weer vast dat zij wel heel 'branie' (dapper) is.

Behalve wat Dé-Lilah erover geschreven heeft, zijn er nog een paar externe bronnen die naar haar reis verwijzen. Uit berichten in de Indische pers weten wij dat 'Mevr. Renesse' op 23 maart 1897 van haar woonplaats Medan, in Deli, met het stoomschip *Langkat* naar Penang is gevaren, en op 30 april met dezelfde boot van Penang is teruggekeerd.⁸ Kort daarvoor was zij gesignaleerd in Singapore, zoals blijkt uit een bericht in *The Singapore Free Press* van 27 april:

A DUTCH LADY-TRAVELLER

Among the visitors to Singapore at present is Vrouw Van Renesse, of Medan Sumatra, a literary lady who writes frequently under the *nom-de-plume* of 'Dé-Lilah'. This Dutch lady has been making a tour through the Colony and the Native States which is to be described in a forthcoming book. Mdme. Van Renesse has quite recently produced a chatty description of a tour through Java under the title of 'Klausine Klobben in Java'. This travelling authoress does not neglect the field of fiction for she has just finished and is sending to Arnhem for publication, a new novel styled 'Gecompromitteerd'.⁹

Het kan niet anders dan dat de journalist van *The Singapore Free Press* Lucy van Renesse heeft gesproken. Hoe had hij anders kunnen weten wat de titel was van de boeken die in het bericht genoemd worden? *Gecompromitteerd* was kort daarvoor in Arnhem verschenen, terwijl *Mevrouw Klausine Klobben op Java* pas twee jaar later het licht zou zien. Ook in het reisverhaal over Maleisië

wordt de ontmoeting met de redacteur van de Singaporese krant beschreven. Daarnaast staan er in dit verhaal verwijzingen naar andere data en gebeurtenissen die overeenstemmen met gegevens uit de werkelijkheid. Maar voor de weergave van haar avonturen zijn wij aangewezen op het verhaal dat Dé-Lilah erover geschreven heeft. Hoeveel vrijheden zij zich daarbij heeft toegestaan, valt meestal niet meer te achterhalen.

Klausine Klobben

Om over de ervaringen tijdens haar reis over Java een humoristisch reisverhaal te schrijven, maakte Van Renesse gebruik van een ingewikkelde verhaalstructuur die zij ontleend had aan de populaire Duitse schrijver Julius Stinde (1841-1905).¹⁰ Hij had in 1883 een humoristisch verhaal over een reis door Italië gepubliceerd, waarin hij zelf optreedt als de bewerkster van een dagboek dat een zekere Wilhelmine Buchholz op haar reis door Italië had bijgehouden. Wilhelmine had hem in Napels ontmoet – Stinde was toen al een bekende auteur – en hem gevraagd of hij haar wilde helpen bij het uitwerken van haar aantekeningen tot een reisverhaal. Stinde stemde toe en zo ontstond een humoristisch en soms satirisch verhaal over toeristenreizen naar Italië, met Stinde als de auteur en Wilhelmine als de verteller.

Deze structuur heeft Dé-Lilah nauwgezet overgenomen. Naar het voorbeeld van Wilhelmine Buchholz, een kleinburgerlijke, kattige huisvrouw uit Berlijn, schiep Dé-Lilah het personage Klausine Klobben. Deze Klausine Klobben wordt beschreven als de echtgenote van een rijke tabaksplanter in Deli. Door de dokter wordt ze voor herstel van haar gezondheid naar Java gestuurd. Zij moet minstens twee maanden in de bergen van de Preanger doorbrengen om aan te sterken. Het worden nog een paar maanden meer, want behalve de Preanger bereist zij een groot deel van Java. Tijdens haar reis houdt zij een dagboek bij. Als ze is teruggekeerd en het dagboek aan anderen laat lezen, dringen die erop aan het te publiceren. Ze probeert haar notities om te werken tot een verhaal, maar het lukt haar niet. Een kennis raadt haar aan om het dagboek aan een echte schrijver te geven. Dit advies volgt ze op. Ze geeft haar dagboek aan ‘de nieuwe Indische schrijfster’ Dé-Lilah, die zij in Sukabumi heeft ontmoet. Dé-Lilah is bereid om van het dagboek een verhaal te maken, waarin Klausine Klobben de ik-verteller is.

Net als Wilhelmine is Klausine een huisvrouw die van zichzelf vindt dat haar ontwikkeling te wensen overlaat, maar dat weerhoudt haar er niet van

om vrijmoedig te oordelen over wat ze ziet. Tegelijkertijd zijn beide vrouwen vaak onzeker en bang, en ook geldt voor allebei dat ze geen blad voor de mond nemen en zich soms zelfs ronduit lomp gedragen.

Maar er bestaat tussen hen één groot verschil: Klausine is Indo-Europees. Zij is, merkt ze in *Klausine Klobben op Java* op, geboren in Probolinggo uit het huwelijk van een Europese vader en een Indo-Europese moeder; haar grootmoeder was een Javaanse. Ze is opgegroeid op Java en na haar huwelijk verhuisd naar Sumatra, waar ze woont op een tabaksplantage in Deli. Java is voor haar lang niet zo vreemd als Italië voor Wilhelmine. Bovendien spreekt zij naast Nederlands ook Maleis, waardoor ze goed kan communiceren met de inheemse bevolking. Wilhelmine daarentegen spreekt geen woord Italiaans.

Deze zelfde vertelstructuur gebruikt Van Renesse ook in haar reisverhaal over Maleisië. Klausine Klobben maakt aantekeningen, die ze daarna zogenaamd aan Dé-Lilah zal afstaan, met de bedoeling dat die er een boek van zal maken. Zowel de auteur als de verteller zijn dus alter ego's van Lucy van Renesse, die alle twee niet samenvallen met de historische persoon. Nu is het verschil tussen de auteur en de historische persoon verwaarloosbaar, het gaat louter om een pseudoniem. Maar tussen wat Klausine over zichzelf vertelt en (de biografische gegevens van) Lucy van Renesse bestaan aanzienlijke verschillen.

Lucy van Renesse-Johnston

Lucy Johnston werd op 6 april 1862 geboren in Grisee (Gresik), een voorstad van Surabaya.¹¹ De naam van haar moeder is niet bekend; zij zal een inheemse of Indo-Europese vrouw zijn geweest, met wie haar vader ongehuwd samenwoonde.¹² Haar vader, John Johnston, was een Europeaan van Engelse of Schotse afkomst, die was opgeleid tot werktuigbouwkundig ingenieur. Doordat hij Lucy bij haar geboorte als zijn dochter erkende, had zij, anders dan haar moeder, de status van Europese. Toen Lucy twaalf jaar was, ging ze, waarschijnlijk voor haar opleiding, naar Nederland, waar zij drie jaar zou doorbrengen. Zij dankte er een goede kennis van het Frans, Duits en Engels aan. Vijftien jaar oud keerde Lucy terug in Surabaya. Vier jaar later, in 1881, trouwde ze met de één jaar oudere Ernest Jean Baptist van Renesse (1858-1899). Hij was in maart 1876 vanuit Nederland in Java aangekomen.¹³ Het jonge echtpaar ruilde Java in voor Sumatra, waar Ernest werk vond op een tabaksplantage in Deli. Samen kregen ze vijf kinderen, waarvan er twee jong overleden.

Omdat het met de carrière van Van Renesse in de tabak niet naar wens ging, verhuisde hij met zijn gezin naar Medan, waar hij in mei 1886 een hotel opende.¹⁴ Vanaf het begin liet Ernest de leiding van het hotel over aan zijn vrouw, terwijl hij zich toedeed op 'venduties' (veilingen) en de verkoop van allerhande goederen: van rijtuigen en paarden tot mineraalwater. Bij zijn echtgenote was het hotel in goede handen. Zij deed alles om de goede reputatie van haar hotel hoog te houden, en met succes, want het Deli-hotel was in trek bij gasten met een kleine beurs. Wie goedkoop maar ook schoon onderdak zocht, was bij haar aan het goede adres.

Beiden werkten hard om hun kinderen een goede toekomst te bezorgen. Toen die de middelbare schoolleeftijd bereikten, werden ze een voor een naar Nederland gestuurd, naar een kosthuis in Utrecht. In 1895, met nog maar één kind thuis, had Lucy van Renesse vrije tijd genoeg om te schrijven. Misschien schreef ze voor die tijd ook wel, maar dit jaar was een keerpunt in haar leven. Vierendertig jaar oud trad ze als auteur in de openbaarheid. In 1896 en 1897 publiceerde ze onder het pseudoniem Delila drie verhalen als feuilleton in het *Bataviaasch Nieuwsblad*, die later met negen andere gebundeld werden in *Een Indisch dozijntje* (1898).¹⁵ Vervolgens ging ze op reis om stof te verzamelen voor nieuwe verhalen. Van februari tot juli 1896 trok ze vijf maanden over Java. Het werd het begin van een leven van reizen en schrijven.

Terwijl Dé-Lilah, zoals ze haar pseudoniem na 1897 spelt, haar vleugels uitsloeg, ging het met de zaken van haar echtgenoot minder voorspoedig. Na de komst van een nieuw hotel in Medan liepen de inkomsten terug, terwijl Ernest ook als veilinghouder steeds meer concurrentie kreeg. Om in de kosten van zijn huishouden en de opvoeding van zijn kinderen te voorzien, begon hij in 1894 in Belawan, de haven van Medan, een commissiehandel en expeditiekantoor, dat zich belastte met het ontvangen en verzenden van kisten en pakjes van en naar Europa en elders.

Extra inkomsten waren hard nodig, want zijn echtgenote bekommerde zich minder en minder om het hotel. In 1898, een jaar na haar reis door Maleisië, bracht zij zelf haar laatste en jongste kind naar Utrecht, naar hetzelfde kosthuis als dat van haar andere kinderen. Die zag ze in Utrecht weer terug en daar ontmoette ze ook haar uitgever, H. Honig.

In 1897 was haar eerste roman, *Gecompromitteerd*, verschenen bij een uitgever in Arnhem. Het boek kende een bescheiden succes, de recensies waren over het algemeen welwillend. Toch was Van Renesse niet tevreden over de uitgever, want haar volgende boeken bracht ze onder bij Honig in Utrecht,

Het Deli Hotel in Medan, met links Lucy van Renesse-Johnston en haar man, circa 1890.

die zich ook ontfermde over de in Arnhem uitgegeven roman. Kort na elkaar liet hij de verhalenbundel *Een Indisch dozijntje* (1898), de roman *Hans Tongka's carrière* (1898), het reisverhaal *Mevrouw Klausine Klobben op Java* (1899) en de roman *B.B. Kongsie* (1900) het licht zien. In Deli deden haar romans en verhalen, die grotendeels daar gesitueerd waren, veel stof opwaaien. Dé-Lilah had een scherp oog voor de duistere kanten van de koloniale samenleving. Als een van de eersten schreef zij over de mishandeling van Javaanse en Chinese 'koelies' en over de seksuele uitbuiting van vrouwen op de tabaksplantages in Deli. Ook stelde ze het machtsmisbruik en de corruptie van het Nederlandse bestuur in Indië aan de kaak.

Terwijl Lucy in Nederland was, bereikte haar het bericht dat Ernest op 11 januari 1899 na een ziekbed van enkele dagen in het hospitaal in Medan was overleden. Ze haastte zich terug naar Medan, waar ze voortvarend te werk ging. Tien dagen na haar terugkeer liet ze de inboedel van het hotel veilen.

Na de dood van haar echtgenoot moest Lucy van Renesse in haar eigen onderhoud voorzien. Ze greep daarom elke kans aan om feuilletons voor kranten en weekbladen te schrijven, fictie, en vooral reisverhalen. In 1899 reisde ze twee maanden door China en in datzelfde jaar vertrok ze naar Japan. Vanaf juni 1900 stuurde ze vanuit Japan berichten naar *De Echo. Weekblad voor dames in Indië*. Daaruit blijkt dat ze, na korte tijd doorgebracht te hebben in Yokohama, in oktober naar Tokio was verhuisd. Hier woonde ze in een groot huis, met negen kamers, waarvan ze een paar verhuurde. Op de benedenverdieping was ze een taleninstituut begonnen. Ze gaf les aan Japanse jongens en meisjes in de vier moderne talen Duits, Engels, Frans en Nederlands. De meeste leerlingen kozen voor Duits en Engels, ook voor Frans was nog behoorlijk wat belangstelling, maar voor Nederlands had ze slechts drie leerlingen. Daarnaast waren er nog twee voor Maleis.

Japan inspireerde haar ook tot het schrijven van novellen, waarvan ze één in *De Echo* publiceerde. De meeste hield ze echter in portefeuille en stuurde ze samen met een Japanse roman naar haar uitgever in Utrecht. De novellen legde hij terzijde, maar de roman gaf hij uit, met daarin een foto van de schrijfster in een Japanse kimono. De roman, *Madame Caprice* (1901), speelt zich voor een groot deel af in Japan. Een succes werd het boek niet. De paar recensies die erover verschenen, waren vernietigend. Hierna zag Honig ervan af om nog ander werk van Dé-Lilah uit te geven.

Een nieuwe uitgever vond Dé-Lilah niet, maar het betekende niet het einde van haar schrijverscarrière; ook hierna publiceerde ze nog regelmatig in

Dé-Lilah in kimono. Foto uit haar roman *Madame Caprice* (1901).

dag- en weekbladen. Tot 1902 werkte ze mee aan *De Echo*, daarna schreef ze van 1902 tot 1905 'Brieven uit Japan' voor de *Soerabaja Courant* en na 1905 voor de *Nieuwe Soerabaja Courant*. Tot 1905 bleef ze in Japan wonen, eerst in Tokio, later in Osaka en daarna in Kobe. Ze doorkruiste in deze jaren Japan van noord naar zuid, van Hokkaido tot Nagasaki, en bezocht vanuit die laatste plaats ook Shanghai. Hier vestigde ze zich eind 1905. Pas in juli 1906 ging ze weer eens naar Nederlands-Indië, op familiebezoek. Vijf weken later, eind augustus, stapte ze weer op de boot naar Singapore.

Of Lucy van Renesse vandaar is teruggereisd naar Japan is onzeker. De kans is groot dat ze in Singapore ziek is geworden, want op 18 november 1906 is ze daar overleden, vierenzeventig jaar oud.

Verschillen en overeenkomsten

Een vergelijking tussen de twee reisverhalen en de biografie leert dat de historische persoon Lucy van Renesse en het personage Klausine Klobben niet samenvallen. Zo is Lucy op het moment dat zij door Maleisië reist, vijfendertig jaar. Klausine daarentegen is tien jaar ouder. Weliswaar is zowel Lucy als Klausine getrouwd met een 'totok', een 'volbloed' Europeaan, geboren en getogen in Nederland, maar anders dan Jan Klobben is Ernest van Renesse geen rijke tabakseigenaar, en evenmin hebben hij en Lucy vijf kinderen. Ook wat betreft hun uiterlijk lijken Lucy en Klausine maar ten dele op elkaar. Hoewel Klausine een Indo-Europese is, kan men het niet aan haar zien: ze heeft naar eigen zeggen blond haar en ziet eruit als een Europeaan. Ook is ze een struise vrouw, en vrij dik, 'vijf en zeventig kilo, schoon aan den haak'.¹⁶ Zo valt er een hele lijst aan te leggen van verschillen en overeenkomsten.

Tijdgenoten die haar gekend hebben, moeten sommige van die verschillen onmiddellijk zijn opgevallen. Het leeftijdsverschil, het beroep van haar echtgenoot, het aantal kinderen dat ze had, et cetera. Verzonnen is ook dat zij blond was en eruitzag als een totok. Van Lucy van Renesse zijn twee foto's overgeleverd, waarop zij duidelijk herkenbaar is als een Indo-Europese vrouw.¹⁷ Maar dat zij een corpulente vrouw is, klopt dan weer wel. Lang niet alles in het zelfportret van Klausine is verzonnen, al ze is niet het evenbeeld van de historische persoon.

Haar streven om naar het voorbeeld van Julius Stinde een humoristisch reisverhaal te schrijven, brengt haar ertoe om een aantal fictieve elementen in haar verslag te verwerken. Verzonnen – en humoristisch bedoeld – is

bijvoorbeeld het begin van het reisverhaal over Maleisië, waarin haar echtgenoot samenspannt met hun huisvriend, de notaris Mormel, om haar over te halen op reis te gaan. Klausine vertrouwt het niet. Zij verdenkt beide heren ervan dat zij haar weg willen hebben om samen naar de tingeltangel te gaan, een revue met aantrekkelijke danseressen. Zulke jaloerse oprispingen zijn zowel in *Mevrouw Klausine Klobben op Java* als in *Mevrouw Klausine Klobben bij de Overburen* een terugkerend motief, bedoeld om de lezer te vermaken.

Humoristisch bedoeld is ook de beschrijving van de bootreis van Medan naar Penang, met name de beschrijving van de zeeziekte en Klausines gesprekken met de kapitein van de boot, die hier Elliot heet. De naam van de boot, de *ss Langkat*, is historisch, maar de naam van de kapitein was niet Elliot, zoals Klausine hem noemt, maar D. Scott. Onwaarschijnlijk is ook dat hij vroeger met Ernest gevaren heeft, zoals wordt opgemerkt. Er is geen enkele aanwijzing dat Ernest, die tot zijn achttiende in Den Haag woonde en daarna op Java, zeeman is geweest.¹⁸ Maar dat de boot eigendom is van een Chinese maatschappij, klopt dan weer wel.¹⁹ Zo zijn er tal van voorbeelden te vinden waarin fantasie en werkelijkheid door elkaar lopen. Bij gebrek aan externe bronnen valt in de meeste gevallen niet uit te maken wat wel en wat niet waargebeurd is.

Maar dat neemt niet weg dat veel van de indrukken en gevoelens die in het reisverhaal aan Klausine worden toegeschreven, overeenstemmen met die van Lucy. Ze hééft immers de reis gemaakt en afgezien van enkele spectaculaire voorvallen en humoristische incidenten was er voor haar geen reden om alles te verzinnen. Of ze nu Klausine heet of Lucy, het boek beschrijft haar reis door Maleisië in maart en april 1897, en in beide gevallen klinkt hier de stem van een Indische vrouw die alleen, ongechaperonneerd, aan een bijzonder avontuur is begonnen. In het algemeen geldt voor reisverhalen dat die nooit een-op-een in overeenstemming zijn met wat er werkelijk is gebeurd. Elk reisverhaal is een compositie. Deels is het autobiografisch – en dat wordt in reisverhalen vaak benadrukt – en berust het op feiten, waarnemingen en andere verzamelde informatie. Maar om een goed verhaal te vertellen, moet de auteur ook zijn creatieve vermogens aanspreken.²⁰ Dat is bij Dé-Lilah niet anders.

Route, logies en vervoer

Penang

Klausine Klobben reist in 1897 langs de westkust van Maleisië. Zoals hiervoor al is gememoreerd, bestond het tegenwoordige Maleisië toen nog niet. Singapore, Malakka en Penang waren Britse kolonies en voor het overige reisde Klausine door min of meer autonome sultanaten, de zogenaamde ‘Native States’.

Haar reis begint in een Britse kolonie. Lucy van Renesse vertrekt op 23 maart uit Medan en komt twintig uur later om tien uur ’s morgens aan in Georgetown op Penang.²¹ Vanaf dat moment reist ze verder als Klausine Klobben, die in Georgetown wordt afgehaald door de echtgenoot van haar vriendin Milly, Frits Muller. Ze blijft ruim een week bij hen logeren.

Penang hoorde samen met een strook land aan de overkant, de Province Wellesley, al meer dan honderd jaar tot het Britse koloniale rijk, eerst als bezit van de East India Company en sinds 1867 als deel van de kroonkolonie Straits Settlements.

Kedah

Nadat Klausine anderhalve week in Penang had doorgebracht, wilde ze wel eens een ‘Native State’ bezoeken, om te beginnen Kedah, in het noordwesten, een sultanaat dat hoorde tot het Siamese koninkrijk. Toen ze dat tegen Milly zei, reageerde die ontzet: ‘Lieve God, mevrouw Klobben, wat wilt u beginnen?’ Het was daar veel te primitief. ‘En dan eene vrouw alleen.’ Ook Frits raadde het haar af: Kedah was geen ‘protected state’. In de sultanaten die onder controle van de Engelsen stonden, was naast de sultan een resident geplaatst, die de macht grotendeels had overgenomen. Maar in Kedah, dat schatplichtig was aan Siam, was de sultan de baas, en, waarschuwde Frits: ‘Wanneer hij het in zijn hoofd krijgt om u aan te houden, dan komt u het land niet meer uit.’ Aan de koning van Siam had zij in dat geval niets.

Maar Klausine liet zich door die waarschuwingen niet afschrikken; ze ging toch. Ten einde raad stelde Milly voor dat Frits haar zou vergezellen. Frits voelde daar wel voor en samen vertrokken ze een paar dagen later met de boot van Penang naar de monding van de Kedah-rivier (Kuala Kedah).

De reis ernaartoe was verschrikkelijk. De boot, de *Flying Scud* (Dé-Lilah spelt de naam als *Flyings Scud*) was niet berekend op vervoer van Europeanen. Het was ‘een ellendig vuil ding’, ‘opgepropt met inlanders’, die voortdurend in

de weg liepen. Bovendien zat het weer niet mee, de zee was onrustig en er stak er een heuse storm op. Klausine werd zeeziek en moest overgeven. Zulke boottochten zou ze tijdens haar reis nog vaak meemaken. Zodra de zee ook maar een beetje onrustig was, werd ze misselijk. Maar ze had weinig keus: een groot deel van haar route ging nu eenmaal over het water.

Twaalf uur na hun vertrek voeren ze de Kedah-rivier op en tegen middernacht kwamen ze aan in Alor Setar, of 'Kôta-Star', zoals Dé-Lilah de naam spelt, de hoofdplaats van Kedah.²² Tegenwoordig is het een plaats met een half miljoen inwoners, toen was het eerder een dorp dan een stad.

In Kedah keek Klausine haar ogen uit. Zij maakte een toeristische reis en probeerde in korte tijd zoveel mogelijk te zien. Daarbij hoorde ook een bezoek aan de sultan van Kedah. Tijdens haar reis door de sultanaten op het Maleisische schiereiland was een bezoek aan de sultan een vast onderdeel van haar programma.

Klausine werd aan de sultan voorgesteld als een dame die van plan was om een boek over Kedah te schrijven. De sultan had weinig tijd voor haar, maar sprak af om later die avond op de 'Club', de plaatselijke sociëteit, langs te komen.

Die avond viel Klausine van de ene verbazing in de andere. Kedah hoorde weliswaar niet tot de gebieden die onder Britse supervisie stonden, maar de Engelse invloed was er diep doorgedrongen. De sultan en zijn 'rijksgrotten' (hogere bestuursambtenaren) kwamen op de fiets en in wagens aanrijden, speelden biljart en dronken alcohol. Maar wat haar vooral verraste was dat zij Engels spraken, ook onder elkaar: 'Ik hoorde "Hello! Old boy, how are you?" "By Jove, I am alright," en ik dacht: nu, dat is me een grappige inlandsche staat, waar de "inlanders" met elkander Engelsch praten, en zich als Britten gedragen.'

Op haar toeristische programma stond ook een uitstapje naar de grotten van Anak Batoe, gelegen in de Goenoeng Krian, ook vandaag de dag nog een toeristische *hotspot* (Gua Gunung Keriang). De berg en de grotten lagen ongeveer tien kilometer ten noorden van Alor Setar. Hierna was het weer tijd om terug te keren naar Penang.

Perak

Klausine bleef bij de Mullers overnachten om een dag later alweer afscheid te nemen, op weg naar de volgende 'Native State'. Ze zag er wel een beetje tegenop om nu helemaal alleen op reis te gaan, maar dit keer stelde Frits haar

gerust. Omdat Perak ‘onder Engelsche protectie’ stond, was het net zo veilig als Penang.

Hoewel in het reisverhaal de indruk wordt gewekt dat Klausine bijna een maand in Penang doorbracht, kan het in werkelijkheid niet meer dan twee weken zijn geweest. Klausine Klobben is in het reisverhaal duidelijk over de route die ze volgt, en die is op de kaart ook goed te volgen. Maar als het gaat om de dagen dat ze op reis is, is ze slordig. Als je die bij elkaar optelt, heeft haar verblijf in Maleisië een stuk langer geduurd dan de ruim vijf weken die vastliggen door haar vertrek van en aankomst in Medan. Niettemin valt de werkelijke duur van de reis goed te reconstrueren aan de hand van een aantal externe gegevens, zoals de vertrektijden van schepen.

Op donderdag 8 april vertrok ze om negen uur ’s avonds met de *Thaipeng* (Dé-Lilah schrijft *Taiping*) van de Negapatam Line of Steamers naar Port Weld (nu: Kuala Sepetang).²³ De schepen van deze maatschappij waren veel beter uitgerust dan de boten die op Kedah voeren. Klausine kreeg ‘een frische hut plus goed eten, en een warme kop thee’. Misschien kwam het daardoor, maar deze keer ging de overtocht bijna ongemerkt voorbij. Ze was om elf uur gaan slapen en toen ze wakker werd, waren ze al bij Port Weld, waar ze om vijf uur van boord ging. In Port Weld lag de eerste spoorlijn die in Maleisië is aangelegd. Van de boot repte Klausine zich naar het station in het centrum van de stad en nam de trein naar Taiping, in 1897 nog de hoofdstad van Perak.

Tegenover het station in Taiping lag het *resthouse*, een logement voor overheidspersoneel op doorreis. Maar ook andere Europese reizigers mochten er gebruik van maken. In iedere kleine en grote plaats van de door de Engelsen gecontroleerde sultanaten vond je zo’n ‘gouvernementshôtel’ waar je voor één dollar kon overnachten. Voor ontbijt, lunch en diner moest je apart bijbetalen, maar ook dat kostte niet veel. Klausine hield nauwkeurig bij hoeveel ze onderweg aan logies en transport kwijt was. Ze reisde doorgaans zo goedkoop mogelijk.

Ze nam een kamer, ontbeet in het *resthouse* – het was pas acht uur ’s morgens – en liet zich dan door een Chinees in een rickshaw (een door een man getrokken karretje) door de stad rijden om de stad te bekijken. Evenals in Kedah bekeek ze in rap tempo de bezienswaardigheden en maakte ze met de trein nog een uitstapje naar een plaats iets verderop, ‘Oeloe Sapêtang’ (Ulu Sepetang). Haar nieuwsgierigheid was gewekt vanwege de bijnaam van de plaats: ‘Blanda-Mabok’, dat ‘dronken Hollander’ betekent. Klausine vond het maar niets dat Nederlanders op die manier in een kwaad daglicht werden

gesteld. In het plaatsje zelf was niets te zien en met dezelfde trein ging ze weer terug.

Toen ze in Taiping alles wat er aan bezienswaardigs was, wel had gezien, was het tijd om te vertrekken. Dit is het patroon dat zij tijdens haar reis steeds volgt: zij komt aan in een plaats, slaapt in een *resthouse*, laat zich naar de bezienswaardigheden rijden en gaat dan weer verder. Nergens blijft ze langer dan een of twee nachten.

Omnibussen

Natuurlijk wilde ze ook dit keer op bezoek bij de sultan, maar de sultan van Perak woonde niet in Taiping, maar in Kwala Kangsar (Kuala Kangsar). Vanaf hier liep haar route over land. Omdat er nog geen spoorlijn was tussen beide plaatsen, nam ze de omnibus. Zo'n omnibus – een wagen voor twaalf personen, getrokken door ossen – was eigenlijk geen vervoermiddel voor Europeanen. Die reisden doorgaans in een eigen rijtuig of in een huurrijtuig. Maar dat werd haar door de lokale bevolking afgeraden: voor een vrouw alleen was dat veel te gevaarlijk. In de bossen waar zij doorheen moest, wemelde het van slecht volk, vooral van Chinezen die gevlucht waren uit de tinmijnen, waar zij als 'koelies' tewerkgesteld waren. Zij verscholen zich in de bossen en leefden van roof en diefstal. Zij deinsden voor niets terug: 'Voor vijftig cent zullen ze iemand overvallen, uitplunderen en vermoorden.' Klausine, die driehonderd dollar in haar kleding had verstoppt – haar hele bezit – huiverde van zulke verhalen en toen zij hoorde dat deze rovers omnibussen niet durfden aan te vallen, was haar keuze snel gemaakt, hoe primitief het vervoer ook was.

Ze zou verschillende keren gebruikmaken van zulke omnibussen, ook al voelde ze zich vaak niet op haar gemak. Soms viel het publiek nog mee en waren er ook enkele inheemse vrouwen onder de passagiers. Maar het kwam ook voor dat ze de enige vrouw was – en dan nog een Europese vrouw – en op zulke momenten voelde ze zich niet veilig. Behalve voor een beroving was ze ook bang aangerand te worden, iets wat haar ook bijna een keer zou overkomen. Klausine vertelt hoe ze een keer omringd werd door Chinese 'koelies' uit de mijnen, 'echte boeventronies, wier aanblik mij onwillekeurig huiveren deed'. Ze vermeid elk contact en zat stilletjes in een hoekje van het rijtuig.

En dan waren er nog de wegen: ze waren slecht onderhouden en zaten vol kuilen, terwijl ze soms langs diepe ravijnen liepen. Door de gaten in de weg dreigde de omnibus af en toe te kantelen. Toen het rijtuig een keer door zo'n

wel heel erg diepe kuil reed, viel Klausine door de hevige schok op de grond en raakte zelfs even buiten bewustzijn. Tijdens het reizen met de omnibus stond ze geregeld doodsangsten uit. Maar op veel plekken was zo'n omnibus voor haar het enige middel van vervoer. Een rytuig voor haar alleen – waarin de Europeanen reisden – vond ze niet alleen te gevaarlijk, maar ook te duur.

Van Perak naar Selangor

Nadat ze in Kwala Kangsar weer haar intrek had genomen in een *resthouse*, legde ze een bezoek af bij de sultan. Eerst bezichtigde ze zijn paleis en vervolgens sprak ze met de sultan zelf. Het was een prettig onderhoud op een ongemakkelijk incident na, waarover later meer. Nadat ze ook nog kennis gemaakt had met zijn vrouwen, nam ze hartelijk afscheid. De tijd die ze nog over had in Kwala Kangsar besteedde ze aan *sightseeing* en een uitstapje, dit keer naar een waterval.

Met een prauw voer ze de volgende dag over de rivier naar het dorpje Enggor, waar ze overstapte in een omnibus, die haar naar Ipôh zou brengen, het centrum van de handel in tin. Hier zou ze een paar dagen doorbrengen en onder andere een tinsmelterij bezichtigen. Ze was hier in het hart van het land van de tinmijnen, waar Chinese 'koelies' het erts uit de grond haalden. De grote hoeveelheid tin was een van de belangrijkste redenen geweest voor de Engelsen om Perak te koloniseren. Toen Lucy van Renesse door Perak reisde, was het een 'protected state', waar in naam de sultan de baas was, maar in feite de Engelse resident de macht in handen had.

In Perak waren ze druk bezig met de aanleg van spoorwegen. In de omnibus van Engor naar Ipôh had ze de Chinese 'koelies' gezien die aan het werk waren om rails te leggen, en vanaf Ipôh liep al een sneltrein naar Telok Anson (nu: Teluk Intan) in het zuidwesten van Perak, waar Klausine de boot wilde nemen naar Kelang (Klang) in het sultanaat Selangor.

In de beschrijving van de reis door Perak is er iets misgegaan met de tijdrekening van Klausine. Zoals eerder in Penang wekt het reisverhaal de indruk dat het allemaal een stuk langer heeft geduurd dan uit externe gegevens blijkt. Afgaande op wat ze schrijft, zou ze twee tot drie dagen in Ipôh en omgeving hebben doorgebracht, maar als ze in Telok Anson aankomt, schrijft ze dat ze drie dagen moet wachten tot er op woensdag een boot gaat naar Kelang in het sultanaat Selangor. In 1897 valt die woensdag op 14 april. Maar gelet op de dagen en nachten die in het reisverhaal vermeld worden, zou ze pas op z'n vroegst op donderdag 15 april in Telok Anson zijn aangekomen.

Maar die datum 14 april klopt dan weer wel: de *Amherst* (Dé-Lilah schrijft *Amster*), een Chinees vrachtschip van de rederij Wee Bin & Co., vertrekt inderdaad op 14 april van Telok Anson.²⁴

Chinese vrachtboten

Vanaf Telok Anson maakt Klausine geregeld gebruik van de Chinese vrachtschepen van Wee Bin & Co. Ook dat is opmerkelijk, want evenmin als de omnibussen waren deze schepen bedoeld voor Europese passagiers. De *Amherst* was een onmogelijk vieze boot, die trassi vervoerde, een ingrediënt voor nasi goreng met een penetrante lucht; de hele boot stonk naar rotte vis. Er waren op de boot geen voorzieningen voor Europese passagiers, zodat Klausine de hele reis zittend op het dek doorbracht. Kennelijk kon Klausine niet wachten tot er een 'betere' boot vertrok, al zal ook meegespeeld hebben dat de reis met zo'n boot goedkoper was.

Klausine moet geweten hebben dat de schepen van rederij Wee Bin & Co. eigenlijk niet ingericht waren voor Europese passagiers, want in 1890 had een anonieme Nederlander in het *Soerabaiasch Handelsblad* hierover al eens uitgebreid zijn beklag gedaan. Deze vrachtboten zaten afgeladen vol met Chinese en inheemse passagiers, en waren vies en slecht onderhouden; de stank benam je de adem, het eten was afgrijselijk en in de hutten krioelde het van de kakkerlakken. Dames werd ten zeerste afgeraden om op zo'n schip passage te boeken.²⁵ Maar Klausine, die zichzelf toch als dame afficheerde, liet zich hierdoor niet tegenhouden. Wel zag ze af van een hut, 'aangezien het kakkerlakkenvennootschap daar aanwezig mij afschrikte'. Ze bracht op deze schepen steevast de tocht zittend in een stoel op het dek door, ook 's nachts.

Bij het laatste Chinese vrachtschip waarmee ze reisde, staat ze wat langer stil. Van Malakka naar Singapore voer ze met de *ss Sri Hong Ann*, een zusterschip van de *Amherst*, en net zo smerig. Aan boord maakte ze kennis met de kapitein en de machinist, twee Engelsen, die over een paar maanden naar Europa zouden gaan. Het waren aardige, beschaafde mensen. Klausine besteedt wat meer aandacht aan hen, omdat zij kort daarna door 'een droevig lot' getroffen zouden worden. Op 19 juni 1897 zou de *Sri Hong Ann* voor de kust van Malakka door een hevige rukwind omslaan en zinken. De kapitein overleefde de ramp, maar was al zijn bezittingen kwijt; de machinist verdronk en zou zijn vaderland niet meer terugzien. Met hem verdronken er ruim honderd Chinese en inheemse passagiers. De ramp met de *Sri Hong Ann* trok internationaal veel aandacht en ook in de Nederlandse pers werd erover

geschreven. Een Nederlands schip was als eerste bij de ramp aanwezig en had ongeveer zestig drenkelingen kunnen redden.²⁶

Selangor

Het derde sultanaat dat Klausine aandeed, was Selangor. De *Amherst*, die op 14 april om drie uur 's middags van Telok Anson was vertrokken, legde om acht uur 's morgens aan de steiger van Kelang aan.²⁷ Met een rickshaw ging Klausine meteen door naar Kampong Djawa (Kampung Jawa), naar de vrouw van een *hadji* die ze onderweg had ontmoet. Die ontving haar hartelijk en zette haar een heerlijke Javaanse rijsttafel voor. 's Middags maakte ze met haar gastvrouw een wandeling door de koffietuinen en 's avonds ontmoette Klausine een groot aantal islamieten, gehuld in lange witte gewaden, met wie ze uitgebreid over hun geloof sprak.

De nacht bracht ze door bij haar gastvrouw. Ook dit hoort bij haar gedrag om zo goedkoop mogelijk te reizen. In Penang logeerde ze bij kennissen, onderweg doorgaans in een *resthouse*, maar af en toe ook bij niet-Europese inwoners, zoals twee Chinese vrouwen, een Maleisische familie en hier bij een Javaanse vrouw die naar Maleisië geëmigreerd was. Dankzij haar kennis van het Maleis knoopte zij gemakkelijk een gesprekje aan en maakte ze snel vrienden.

Van Kampong Djawa ging ze 's morgens heel vroeg weer terug naar Kelang – lopend omdat er geen rickshaw te vinden was – en stapte daar op de trein naar Kwala Lumpor (Kuala Lumpur). Anderhalf uur later arriveerde ze op het prachtige station van de hoofdstad van Selangor. Toen bleek dat ze nergens onderdak kon vinden. Alles zat vol vanwege de paardenraces die van zaterdag 17 tot maandag 19 april – tijdens de paasdagen – gehouden werden.²⁸ Gelukkig had de eigenares van het Victoria Hotel medelijden met de wanhopige Klausine. Ze nam haar mee naar een privévertrek, waar Klausine op een 'long-chair' de nacht mocht doorbrengen. Zodra ze zich wat had opgefist, liet ze zich door de stad rijden: ze vond het prachtig, maar langer dan één nacht kon ze niet blijven.

Van Kwala Lumpor reisde ze met de trein naar Soengei-Bessie (Sungai Besi); vandaar met de omnibus via Katjang en Sumoney (nu: Semenyih) naar Soengei-Bilau (nu: Broga Lenggeng), op de grens van Selangor en Negri Sembilan. Tijdens het laatste stuk reed ze in de omnibus door de 'ondoor-dringbare maagdelijke bosschen', waar apen krijsend van boom tot boom sprongen. Het was een afschuwelijke rit – haar ergste nachtmerries leken

werkelijkheid te worden – en ze kwam pas tegen middernacht in Soengei-Bilau aan. Het was een wonder dat ze de reis had overleefd.

Negri Sembilan

Bij het aanbreken van de dag stapte Klausine op de omnibus naar Seremban, de hoofdstad van Negri Sembilan, dat evenals de twee vorige sultanaten een ‘protected state’ was. Maar van haar geloof in de macht van het Engelse koloniale bestuur was intussen weinig meer over. Ook de reis van Soengei-Bilau naar Seremban was zwaar en primitief. Tegen twee uur was de omnibus in Seremban. Ze was zo uitgeput dat ze op bed met haar kleren aan in slaap viel.

Ondanks alles wat haar was overkomen, was ze toch het liefst over land naar Malakka gereisd, maar dat plan moest ze opgeven: door de aanhoudende regen was de weg voor rijtuigen onbegaanbaar. Alleen te paard kon men er nog over rijden. Ook een bezoek aan de sultan van Negri Sembilan werd haar afgeraden. Negri Sembilan had geen echte sultan (en heeft die nog steeds niet). De titel van de hoogste rijksgrote was en is Yamtuan Besar. Hij woonde in Sri Menanti (Seri Menanti), in een kampong, en zijn woning viel in het niet vergeleken met het paleis van de sultan van Perak dat ze eerder had bezocht. Het bezoek was de moeite van de reis niet waard.

Ook van dit plan zag Klausine daarom maar af. Het zou haar ook te veel tijd kosten. Wilde ze op tijd in Malakka komen, dan diende ze de volgende dag de boot te nemen, anders moest ze een paar dagen wachten. En zo veel tijd had ze niet meer. Ze was nu bijna een maand op reis en veel langer wilde ze niet wegblijven.

Ze nam de trein van Seremban naar Port Dixon (Port Dickson), waar ze op de boot stapte naar Malakka.

Malakka

Vanwege zijn geschiedenis had Malakka een speciale plek in Klausines hart. De stad was in 1641 door de Vereenigde Oostindische Compagnie (VOC) veroverd op de Portugezen en tot 1824 waren de Nederlanders de baas geweest in deze voor de handel belangrijke havenstad. Daarna werd in het Verdrag van Londen uit 1824 de stad overgedragen aan de Engelsen, in ruil voor de Nederlandse aanspraken op Sumatra. In 1897, tijdens het bezoek van Klausine, was Malakka een Britse kolonie, die deel uitmaakte van de Straits Settlements.

Met een prauw voer Klausine van het schip naar de wal en liet zich in een rickshaw rondrijden. De stad zelf vond ze interessant, maar de meeste

indruk maakten op haar de graven van Nederlanders op het Europese kerkhof. Eindelijk was ze weer eens onder mensen van haar eigen volk, al waren die al lang geleden overleden, soms honderden jaren. Niettemin ontroerde het haar diep en de tranen biggelden over haar wangen. Aandachtig bekeek ze de oude Nederlandse graven op de heuvel achter de St. Paul's-kerk en ze schreef de 'merkwaardigste' grafschriften over in haar notitieboekje.

Lang bleef ze daar niet. Ze verlangde naar huis en naar de Europese beschaving en vertrok een dag later met de boot naar Singapore.

Singapore

Volgens de kranten kwam het schip waarop ze voer, op 21 april in Singapore aan.²⁹ Ook hier wekt het reisverhaal de suggestie dat de reis tussen 14 april, de dag dat Klausine Telok Anson verliet, en 20 april, de datum waarop ze uit Malakka vertrok, een paar dagen langer heeft geduurd.

Om zes uur 's morgens zette Lucy voet aan wal in Singapore en ze liet zich met een rickshaw naar het Adelphi Hôtel rijden, waar ze vier dagen zou logeren. Nu ze aan het einde van haar reis was, kon ze zich wel een hotel veroorloven. Tot dan toe had ze gereisd als een toerist met een krap budget.

Klausine was opgetogen dat ze eindelijk weer in de beschaafde wereld was en dat alle gevaren achter de rug waren. Singapore kende ze; ze was er voor de derde keer. Nadat ze in het hotel ontbeten had, liet ze zich naar de winkels aan het Rafflesplein rijden. Hier kocht ze een nieuwe hoed, want de oude had de reis niet overleefd. Verder gingen deze en de volgende dagen voorbij met bezoeken aan toeristische attracties en aan een uitstapje naar Johore, een van de weinige onafhankelijke sultanaten op het Maleisische schiereiland, al was de invloed van de Engelsen ook hier groot. Maar het was geen 'protected state', zoals Perak, Selangor en Negri Sembilan en het was evenmin schatplichtig aan Siam, zoals Kedah.

Het uitstapje naar Johore liep uit op een mislukking. Klausine was niet welkom in de 'Club' en mocht er zelfs niet eten. Haar plan om bij de sultan van Johore op bezoek te gaan, viel eveneens in het water. Ze had haar 'beste japon' aangetrokken, maar 'Zijne Hoogheid' had geen tijd om haar te ontvangen. Teleurgesteld droop ze af naar Singapore, naar haar hotel.

Ze had zich zo verheugd op het bezoek aan Singapore, maar na een paar dagen had ze er schoon genoeg van. In het hotel had ze met niemand aanspraak. Alleen de redacteur van *The Singapore Free Press*, die ze eerder op het redactie bureau had opgezocht, kwam een keer langs. Hij zou, zoals hiervoor

al vermeld, in de krant van 27 april 1897 een stukje over haar schrijven. Verder vond ze Singapore saai, vooral 's avonds was er niets te doen; ze verveelde zich 'ontzettend'. Zo gauw het kon, wilde ze met de boot naar Penang, maar beslist niet met een schip van een Chinese rederij, want daar had ze haar buik van vol. Ze kocht een eersteklasticket voor de *ss Lindula* van de British India Steam Navigation Co. Ltd. De tijd die haar in Singapore tot het vertrek van de boot nog restte, besteedde ze onder andere aan het kopen van cadeautjes voor Jan en hun huisvriend Mormel. Kennelijk had ze tegen het einde van haar reis nog wat over van haar driehonderd dollar; ze was zuinig geweest.

Terug naar huis

Op zaterdag 24 april verliet ze Singapore en op maandag de 26ste was ze heel vroeg in Penang.³⁰ Door de doodstille straten van Georgetown reed ze naar het huis van de Mullers, waar ze door een bediende werd binnengelaten. Milly en Frits sliepen nog. Het weerzien een paar uur later was allerhartelijkst. Klausine had zo veel te vertellen en ook te lezen, want Milly bracht haar een stapel brieven en kranten. Milly had graag gezien dat ze nog wat langer bleef, maar Klausine verlangde naar huis. Op 29 april 1897 voer ze met de *Langkat* – dezelfde boot als waarmee ze een maand eerder gekomen was – terug naar Deli. Een dag later legde de boot aan in Belawan, de haven van Medan.³¹ Op de kade stond Jan haar op te wachten. Samen reden ze met de trein naar huis.

A female hero

Zoals uit de beschrijving van de route blijkt, schuwde Klausine het avontuur niet. Integendeel, ze zocht het op. Tegelijkertijd was ze vaak erg bang. In dat opzicht is dit verhaal een goed voorbeeld van wat volgens Sara Mills een van de opvallendste kenmerken is van door vrouwen geschreven reisverhalen. In hun zucht naar avontuur doen vrouwen niet onder voor mannen, maar anders dan mannen, zijn vrouwen volgens Mills eerder geneigd uiting te geven aan hun gevoelens van angst.³² Klausine Klobben beantwoordt in alle opzichten aan deze beschrijving. Zij schroomt niet om de lezer in haar angst te laten delen, en soms lijkt ze die angst zelfs te overdrijven. Hier speelt ongetwijfeld ook mee dat het haar bedoeling was om een humoristisch reisverhaal te schrijven.

Aan boord van een schip – ze maakt er geregeld gebruik van – is ze vaak doodziek. Ze is misselijk, moet overgeven, wordt kletsnat van de regen en

het zeewater, en ontsnapt af en toe maar net aan een schipbreuk. Dat begint al met de overtocht van Medan naar Penang, en het herhaalt zich in sterkere mate tijdens de boottocht naar Kedah, waar zowel de heen- als de terugreis levensgevaarlijk is. Op zulke momenten staat ze ware doodsangsten uit. Maar hoe bang ze ook is, ze houdt vol. Ze had, zegt Klausine, 'deze reis gewild, en waren er moeielijkheden aan verbonden, dan moest ik die met mannenmoed trachten te overwinnen'. Deze houding typeert haar als een *female hero*.

Een subtielere variant van dit gedrag vertoont Klausine tijdens het uitstapje naar de grotten van Goenoeng Krian. Weliswaar is ze niet erg bang, maar de tocht ernaartoe is zwaar. Ze rijden door rijstvelden naar een rivier, waar ze overstappen op een smalle prauw. Frits vertrouwt haar toe: 'Milly zou zeker voor geen geld ter wereld in deze sampan gaan [...] en wij moeten ook niet veel beweging maken, anders kiept zij om, want zij is verbazend smal.' Maar Klausine is niet onder de indruk. Zij geniet van de bloemen en planten onderweg: 'zulk een orchidaeënpracht' had ze nog nooit gezien. Ook nadat ze onderweg in een diep gat is gevallen, waar ze door de Maleise 'koelies' maar met moeite uit getrokken wordt, gaat ze onverschrokken verder.

Wel schrikt ze als ze bij de berg met de grotten aangekomen zijn. Als 'gemzen' moeten ze tegen de berg opklimmen, klauterend van de ene op de andere steen: 'Op vele plekken was het zelfs levensgevaarlijk, want dan was er maar een kleine treê, en gaapte er een tamelijk diepe afgrond aan den eenen kant, waarin men zich te pletter zou vallen.' Geholpen door twaalf Maleiers die haar af en toe omhoog moeten duwen, bereikt Klausine de ingang van de grotten, waarna haar een levensgevaarlijke afdaling te wachten staat. Als ze weer beneden zijn, verzucht Frits: 'Voor geen honderd dollars doe ik 't weêr [...] is me dat een reis, ik zou 't niet gedaan hebben als ik dat geweten had!' Maar Klausine toont zich een ware heldin. De natuur, de berg zelf en de grotten – alles is zó mooi dat het uitstapje 'de vermoeienissen' en het gevaar meer dan waard is geweest. Er zit een patroon in Klausines avonturen. Ze is vaak bang, soms zelfs doodsbang, maar ze laat zich door de gevaren die haar bedreigen, niet afschrikken. Ze trotseert ze en zoekt ze welbewust op.

Doodsangsten staat ze vooral uit tijdens het reizen met de omnibus door Selangor en Negri Sembilan. Haar medereizigers, Maleiers en andere oosterlingen, jagen haar schrik aan, de bossen waar ze doorheen rijdt, wemelen van met messen bewapende Chinese bandieten en de wegen zijn verschrikkelijk en lopen langs afgrijselijk diepe ravijnen. Voortdurend is Klausine bang om

beroofd en aangerand te worden – en zij ontsnapt maar op het nippertje aan die gevaren. Zulke beschrijvingen zijn typerend voor vrouwelijke auteurs van reisverhalen. Meer dan mannen leggen zij de nadruk op de ontberingen die zij moeten doorstaan, en op de moeilijkheden die zij moeten overwinnen.³³

Ook in andere opzichten is dit typisch het verhaal van een vrouwelijke reiziger. Klausine gaat er prat op dat ze een Europese dame is. Als de gelegenheid het vereist, kleedt ze zich in westerse kleding, zelfs als het vanwege de hitte voor zulke kleren veel te warm is. Tevens legt zij een grote belangstelling aan de dag voor de kleding van andere vrouwen. Ook hierin verschillen de reisverhalen van vrouwen van die van mannen. Hetzelfde geldt voor haar grote belangstelling voor eten en het vergelijken van prijzen, met name als het gaat om levensmiddelen, vervoer en logies, et cetera.³⁴

Haar gevoeligheid voor dierenleed is eveneens een eigenschap die ze deelt met veel andere vrouwelijke reizigers.³⁵ In de omnibus van Ipôh naar Kwalla Kangsar vindt Klausine zich op over het brute geweld waarmee een inheemse koetsier zijn ossen aanspoort. Hij draait hun staarten om, slaat ze met zijn rotan stok en deinst er zelfs niet voor terug om ‘met zijn rotan in de versche wond van het beest te peutenen, zoo erg dat het bloed tappelings op den grond druppelde’. Haar inheemse medepassagiers kan het niets schelen, maar Klausine spreekt de koetsier er verontwaardigd op aan en als hij niet wil luisteren, slaat ze hem ‘hardhandig’ met haar tas op zijn rug.

Bij de overburen

Klausine ging naar Maleisië omdat ze nieuwsgierig was naar het reilen en zeilen in een Engelse kolonie. Nadat ze een jaar eerder Java had doorkruist, was ze benieuwd hoe het er bij de overburen aan toging. Op het Maleisische schiereiland trof ze verschillende etnische groeperingen aan: de Europese kolonisten, met name Engelsen, en de inheemse bevolking, die bestond uit de oorspronkelijke inwoners, de Maleiers, en de immigranten, van wie Chinezen en Indiërs (Klingalezen, Ceylonezen, Bengalezen en Sikhs, zoals zij ze noemt) de grootste groepen waren.

De Engelsen

In de eerste plaats gaat Klausines belangstelling uit naar de Europese overburen. Telkens weer vergelijkt ze de manier waarop de Engelsen hun kolonie en de sultanaten die onder hun invloed staan, besturen met die van de

Nederlanders. Opvallend in die vergelijkingen is dat zij zich niet opstelt als een Nederlandse, maar als een Indische vrouw. Nederland is, zoals zij schrijft, het vaderland van Jan, haar echtgenoot, het hare is Java, waar zij geboren en getogen is. Zij is trots op wat Nederland als kolonisator daar tot stand heeft gebracht.

Op een soiree bij vrienden van Milly en Frits raakt zij daarover in een heftige discussie verzeild met een Engelsgezinde Nederlander, die Meyere heet. Klausine is onder de indruk van de Engelse prestaties in Penang en als Meyere haar vraagt hoe het haar hier bevalt, antwoordt ze dat de Britten hun zaakjes goed voor elkaar hebben. Maar zij is lang niet zo enthousiast als haar gesprekspartner: die heft in haar ogen zo'n overdreven lofzang op de Engelsen aan dat ze kwaad wordt. Ze vindt zijn 'ophemelarij' misplaatst. Als hij vervolgens ook nog vertelt dat hij van plan is zich tot Engelsman te laten naturaliseren en dat hij zijn kinderen alvast een Engelse opvoeding geeft, ontsteekt ze in woede: 'Zijn vaderland te verzaken is in mijne oogen nog een grootere laagheid dan zijn geloof te verzaken; en dat vind ik al heel lelijk.'

Zijn gedrag is volgens Klausine schandalig en staat in haar optiek gelijk aan 'desertie'. Hun gesprek ontgaat in een twist, waarin Meyere en Klausine tegen elkaar opbieden in hoe goed respectievelijk het Engelse en het Nederlandse koloniale bewind is. In dit twistgesprek valt op hoe extreem koloniaal de argumenten van Klausine zijn. Glashelder legt zij Meyere uit waarom het Nederlandse koloniale beleid superieur is aan het Engelse: de Nederlanders hebben de inheemse bevolking 'tenminste onder den duim, en die gevoelens in onze koloniën hunne minderheid tegenover ons'. De Engelsen zijn volgens haar veel te slap en geven de 'inlanders' veel te veel rechten. Zij mag met haar 'garnalenverstand' (haar woorden) dan weinig verstand hebben van politiek, dit weet zij zeker:

Daar waar de Europeanen voet aan wal hebben gezet en getoond hebben macht te bezitten tegenover den inlander, van welke natie dan ook, daar moet de Europeaan ook die macht met kracht handhaven, en hij kan dat alleen wanneer hij den inlander klein houdt, opdat die ten volle begrijpe dat hij in onze macht is. En dan, vind ik, moeten wij Europeanen elkaar steunen, de eene natie bij de andere, maar men moet niet eene andere natie gaan aankleven. Ons rijk is klein, meneer Meyere, al zijn de koloniën groot, laten wij daarom elkander blijven aanhangen, en geene ontrouw plegen in onze nationaliteit!

Dit standpunt sluit aan bij het motto van het boek, een citaat van de negentiende-eeuwse dichter A.C.W. Staring:

Hebt gij een Vaderland, zoo kleef niet aan een ander
Wees Gal noch Brit – wees Nederlander.

Klausines kritiek op het te liberale koloniale bestuur van de Britten duikt met een zekere regelmaat in het reisverhaal op. Ongeveer op de helft van de tekst wordt een ontmoeting met een Engelsman beschreven, met wie ze het goed kan vinden. Zij bevindt zich dan in Telok Anson, in Perak, en heeft onderweg gezien dat het gouvernement overal scholen heeft opgericht voor de inheemse bevolking, ‘zoowel voor Maleiers als Klingen en Chineezen’. Dat was op Java ondenkbaar, en het was heel onverstandig van de Engelsen:

‘U denkt, Sir!! dat al uwe scholen en de geleerdheid der inlanders eene goede strekking hebben, en het algemeene welzijn kunnen bevorderen, integendeel, het maakt uwe maatschappij rot en, verwonder u er later maar niet over “when there is something rotten in the case” en het uwe macht ondermijnt, nu nog niet, maar over jaren zeker, wanneer de Chineezen en de “natives” door uwe scholen, door den omgang met uwe beschaving, gelijk zullen staan met u, en zij [...] klaarstaan om de Europeanen te verdelgen.’

De Engelsman schrikt van haar felheid. Hij staat toch al versted van haar, een getrouwde vrouw die alleen door een primitief land als Maleisië reist. Hij heeft nog nooit een ‘lady’ ontmoet die ‘in kleine prauwen en ossenkarren’ durft te reizen. Bovendien is het veel te zwaar voor een vrouw. Hoe houdt ze het vol? Klausine antwoordt dat ‘een paar uren van rust’ voor haar voldoende zijn om te herstellen. De Engelsman, die, zoals later blijkt, inspecteur van gezondheid is in Perak, verwondert zich erover hoe ‘gezond en sterk’ de Hollandse vrouwen zijn. Klausine beaamt dat, maar voegt eraan toe dat dit met name geldt voor de ‘Hollandsche vrouwen die in Indië geboren zijn’, zoals zij. Java, ze herhaalt het nog maar eens, is haar ‘Vaderland’, een land waar ze trots op is. Maar wat zij hem niet vertelt, is dat zij een Indo-Europese vrouw is.

In haar eerste reisverhaal, *Mevrouw Klausine Klobben op Java*, maakt Klausine er geen geheim van dat zij een Indo-Europese vrouw is. Zij neemt het herhaaldelijk op voor deze groep, die door de totoks, de ‘volbloed’ Europeanen,

vaak met *dedain* behandeld wordt. In *Mevrouw Klausine Klobben bij de Overburen* doet zij dat op één uitzondering na niet. De uitzondering is haar verontwaardiging als zij in een gastenboek in een *resthouse* een racistische opmerking over 'Eurasians' leest. Maar ook dan geeft zij haar eigen herkomst niet prijs. Ongetwijfeld houdt dit verband met de positie van de 'Eurasians' in Maleisië. In Nederlands-Indië hadden Indo-Europeanen de Europese status, in Maleisië niet. In de Engelse kolonies stonden 'Eurasians' veel dichter bij de inheemse bevolking, waardoor zij buiten de kring van de Europeanen vielen.³⁶ In Maleisië zoekt Klausine dan ook geen contact met 'Eurasians'. Zij reist als een Europese dame, aan wie niemand haar gemengde afkomst kan afzien, iets wat overeenstemt met haar beschrijving van Klausine Klobben als een vrouw met blond haar die eruitziet als een totok.

Maar al komt zij er niet voor uit dat zij een Indo-Europese vrouw is, zij laat zich wel voorstaan op het feit dat zij in Indië geboren en getogen is. Want Indische vrouwen zijn niet alleen sterker, maar passen zich ook veel beter aan het leven in de tropen aan. Van de inspecteur van gezondheid hoort Klausine dat Engelse vrouwen het in Maleisië niet langer dan drie tot vier jaar volhouden, dan moeten zij naar huis om 'in een koud klimaat nieuwe krachten te halen'. Klausine valt bijna om van verbazing, maar eigenlijk wist ze het wel. Het was haar al eerder opgevallen dat Engelse vrouwen er zo slecht en 'perkamentachtig' uitzien. Daar zijn, legt ze aan de inspecteur uit, verschillende redenen voor. Engelse vrouwen houden hardnekkig vast aan hun stijve westerse kleding. Ze trekken hun korset zo strak aan dat ze bijna geen adem meer kunnen halen en eruitzien alsof ze een bonenstaak hebben ingeslikt. Klausine kleedt zich ook als een dame, maar zodra zij binnenshuis is, verwisselt zij haar japonnen voor sarong en kabaja. De Britten vinden dat 'shocking', maar je blijft er wel gezond bij.

Wat Klausine daarentegen 'shocking' vindt, is dat Engelse vrouwen in hun westerse kleren 's middags 'in de grootste hitte over een grasveld rennen' en 'lawn tennis' spelen'. Daar zou ieder mens ziek van worden. Hollandse vrouwen doen dat niet: die liggen op die tijd 'koel en frisch in hun bed en slapen, of rusten tenminste', om daarna gezond weer op te staan. Maar het slechtste is dat Engelse vrouwen brandy en whisky drinken. Zij zijn verslingerd aan sterke drank en drinken vaak meer dan goed voor hen is. Hollandse vrouwen drinken 'niets dan ijswater, en daardoor blijft het gezond verstand koel, het lichaam frisch'. De inspecteur doet er het zwijgen toe, Klausine heeft haar punt gemaakt. Ze komt er in het reisverhaal nog een paar keer op terug.

De inheemse bevolking

Ook als het gaat om de taal passen de Engelsen zich niet aan. Op een enkeling na spreken ze geen Maleis, en als ze al een paar woorden kennen, spreken ze die nog verkeerd uit. Klausine daarentegen beheerst de taal, zoals gezegd, uitstekend en heeft daardoor veel gemakkelijker toegang tot de inheemse bevolking. Een voorbeeld daarvan is haar bezoek aan de sultan van Perak in Kwala Kangsar. De sultan spreekt weliswaar vloeiend Engels, maar omdat hij gehoord heeft dat Klausine zo goed Maleis spreekt, geeft hij daaraan de voorkeur: ‘Het was zoo lastig, meende hij, dat de Engelsche dames in ’t geheel geen Maleisch verstonden of zeer slecht Maleisch spraken, en hij was gedwongen met iedere Engelsche dame Engelsch te praten.’

Ze voert een onderhoudend gesprek met de sultan, maar met een pijnlijk incident, zoals hiervoor al is opgemerkt; een incident dat tekenend is voor haar racistische en koloniale denken. Als de sultan haar vertelt dat zijn collega, de sultan van Johore, een Europese moeder heeft, ‘eene “njonja blanda”! Eene Hollandsche dame, dochter van een kapitein’, kan Klausine haar ontsteltenis niet verbergen. De sultan moet erom lachen, maar Klausine is diep geschokt. Ze wordt vuurrood en schaamt zich diep ‘voor de medezuster die van dezelfde natie was als ik, geboren en opgevoed in ’t zelfde land’. Ook ergert ze zich aan de sultan, die haar dit nieuws met een cynisch lachje vertelt, alsof zo’n huwelijk niets bijzonders is en ook voor hem niet onbereikbaar. In haar ogen is het een doodzonde.

Een soortgelijk racisme ligt ten grondslag aan haar reactie op een vrouw die indirect kritisch is op polygamie. In Ipôh maakt Klausine kennis met de vrouwen van de Dato, het plaatselijke hoofd van bestuur. Met de oudste vrouw kan ze het goed vinden. Terwijl zij een praatje maken, komen er twee jongere vrouwen van de Dato binnen. ‘En ben je niet jaloersch?’ vraagt Klausine. De vrouw reageert door met ‘een blik vol haat’ naar ze te kijken. Klausine kijkt haar medelijdend aan: ‘Arm schaap! dacht ik, hoewel onbeschaafd, heeft zij toch ook dezelfde gevoelens die wij hebben, dezelfde hartstochten’.

Inheemse mensen staan voor Klausine niet veel hoger dan dieren. De Chinees die haar rondrijdt in een rickshaw – een vervoermiddel dat ze veelvuldig gebruikt – behandelt ze als een trekpaard: ‘Het beste is dat men zijn staart bij wijze van stuur gebruikt, wil men rechts dan trekt men rechts, en wil men links dan trekt men zoo!’ (In 1897 dragen Chinezen hun haar nog in een staart of vlecht.) Ze geeft toe dat het ‘eigenlijk beneden de waardigheid van een mensch’ is ‘om zich als lastdier te verhuren’, maar zij zijn het nu

eenmaal gewend. Hetzelfde geldt voor de bedienden uit Brits-Indië of Ceylon die zij naar hartenlust rond commandeert. Het is geheel in lijn met haar opvatting dat de Europeanen in een kolonie voortdurend hun superioriteit moeten laten voelen tegenover de gekoloniseerde inwoners.

Een sterk staaltje van dit laten voelen van haar superioriteit toont zij tijdens een reis met de omnibus. Zij ergert zich aan de Klingalese koetsier, die de hele tijd liefdesliederen zit te zingen. Ze heeft die 'hondschen Britsch-Indischen onderdaan' al een paar keer gevraagd ermee op te houden en zelfs al een por in de rug gegeven met haar voet, maar hij luistert niet. Tijdens een stop onderweg heeft ze wat gegeten en een stukje varkensvlees bewaard. Ze weet dat de koetsier een moslim is. Als ze verder rijden en de koetsier weer luidkeels begint te galmen, gooit zij het stukje op zijn schoot: 'Als geëlectriseerd vloog de man overeind, en schudde zich alsof een melaatsche hem had aangeraakt, zachtjes "Allah il Allah" stamelende. Hij had teugels en zweep van zich geworpen, en was bijna uit de kar gevallen.'

De koetsier is woedend, Klausine grinnikt erom. Zij ziet het als een humoristisch incident waarin ze haar lezer graag laat delen. Het is immers haar bedoeling om een humoristisch reisverhaal te schrijven. Maar het verraaft ook het gebrek aan respect dat zij zowel ten aanzien van de niet-westerse bevolking als haar geloof, de islam, vertoont. Voor haar als christen is de islam een inferieure religie.³⁷ In Kampong Djawa, tijdens een gesprek met vrome gelovigen, blijkt dat zij het idee dat een christen zich tot de islam zou bekeren, bespottelijk vindt. Als in het gesprek het boek van de geleerde Christiaan Snouck Hurgronje uit 1888 over zijn verblijf in Mekka ter sprake komt, is zij stomverbaasd. In de eerste plaats omdat deze onontwikkelde inboorlingen in Maleisië van dat boek gehoord hebben, en in de tweede plaats, omdat zij geloven dat Snouck zich echt bekeerd had. Klausine weet wel beter: hij had gedaan alsof, in het belang van de wetenschap. Zelf had zij op Java ook een keer, verkleed als moslima, een islamitisch heiligdom bezocht. Dat een christen zich tot de islam zou bekeren, is in haar ogen even absurd als een 'blanke' vrouw die met een inheemse man trouwt.

Dankzij haar Indische achtergrond staat Klausine Klobben in veel opzichten dicht bij de inheemse bevolking, maar op grond van haar Europese status voelt zij zich er tegelijkertijd ver boven verheven.

Tot slot

Dé-Lilah heeft een uniek reisverhaal geschreven. Bijzonder is al dat zij – Klausine, het alter ego van Lucy van Renesse – als vrouw alleen door een land reist dat op dat moment nog niet eens bestond. Maleisië is een losse verzameling van Britse kolonies en min of meer autonome sultanaten. Bovendien reist zij als een toerist door dit gebied, voordat het toerisme hier zijn intrede doet. Door haar streven om zo goedkoop mogelijk te reizen – als een budgettoerist *avant la lettre* – is het ook een zeer avontuurlijke reis. Vaak kiest ze voor ‘primitieve’ vervoermiddelen als Chinese vrachtschepen en omnibussen, die eigenlijk alleen gebruikt worden door niet-Europeanen. Het brengt haar in nauw contact met de inheemse bevolking.

Wat haar daarbij helpt, is dat zij een Indo-Europese vrouw is: zij is gewend aan de tropen, aan het klimaat, de gewoonten, het eten, en zij spreekt Maleis. Tegelijkertijd houdt zij vast aan haar Europese status en is zij overtuigd van de zegeningen van het kolonialisme. Haar kennis van het koloniale Nederlands-Indië – een kolonie waar ze trots op is – helpt haar ook om het Engelse bewind te kunnen vergelijken met het Nederlandse. In die vergelijking valt op hoe door en door koloniaal ze is. Maar als Indo-Europese vrouw keurt ze het dan wel weer af dat de Engelse vrouwen zich niet genoeg aanpassen aan hun ‘nieuwe land’ en vasthouden aan de gewoonten van hun land van herkomst. Hun kleding, liefde voor de sport en voor sterke drank zijn haar een doorn in het oog.

Deze hybride houding ten aanzien van de inwoners van Maleisië is eigen aan de groep waartoe zij behoort. De Indo-Europeanen zijn geen vreemdelingen in Azië. In wisselwerking met de oorspronkelijke bevolking en cultuur hebben zij hun eigen gewoonten ontwikkeld, waardoor zij zich onderscheiden van de Europeanen. Als Indo-Europese is zij in zo’n sterke mate ‘geacultureerd’ dat zij veel dichter dan de Europeanen bij de inheemse bevolking – de autochtone Maleiers en de Aziatische immigranten – staat. Maar tegenover die inheemse bevolking houdt zij weer krampachtig vast aan de westerse normen en waarden. Zij kleedt en gedraagt zich als een ‘lady’. Met een beroep op haar Europese status voelt zij zich superieur aan de inheemse bevolking en reist ze als een ‘vorstin’ door het gekoloniseerde land.

Over deze zo bijzondere reis heeft Dé-Lilah een humoristisch verhaal geschreven. Die humor is – het spreekt vanzelf – niet altijd die van ons, maar ze is erin geslaagd om op een buitengewoon onderhoudende manier haar

ervaringen met de lezer te delen. Soms leest het zelfs als een spannende roman vanwege de vele avonturen en de benarde situaties waarin ze verzeild raakt. Dé-Lilah blijft dicht bij de spreektaal, veel meer dan destijds gebruikelijk was. Een oppervlakkige vergelijking tussen dit reisverhaal en het werk van een tijdgenoot als Louis Couperus toont dat onmiddellijk aan. Zij was ook geen geletterde vrouw. Dat kan indachtig Idee 41 van Multatuli een voordeel zijn: 'Ik leg my toe op 't schryven van levend Hollands. Maar ik heb schoolgegaan.'³⁸ Maar soms keert dit gebrek aan 'scholing' zich tegen haar. Ze maakt in haar manuscript veel spelfouten en grammaticale fouten, die het plezier tijdens het lezen kunnen verstoren. Wij hebben daarom de tekst geredigeerd, maar zoveel mogelijk met behoud van haar eigen, negentiende-eeuwse stijl. In de verantwoording lichten wij onze ingrepen toe.

NOTEN BIJ DE INLEIDING

- 1 Birney 2024, 369.
- 2 Intveld 2012.
- 3 Van den Berg 1996 en 1997.
- 4 De informatie over de sultanaten en de Britse kolonies op het Maleisische schiereiland berust op Watson & Andaya 2017, 115-121, 123-133, 163-164, 166-192; Spruit 1989, 83-110.
- 5 De Oostenrijkse wereldreiziger Ida Pfeiffer ging haar voor. Zie hierover Honings 2023, 308-335.
- 6 Toivanen 2017, 43.
- 7 Praamstra 2024.
- 8 *Deli Courant*, 24 maart 1897; *De Locomotief*, 12 mei 1897.
- 9 *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (Weekly)*, 27 april 1897. Zie voor een bijna gelijkkluidend bericht: 'Notes from the Straits Settlement', in: *Devon and Exeter Gazette*, 27 mei 1897.
- 10 Het hiernavolgende berust tenzij andere bronnen genoemd worden op Praamstra 2024.
- 11 Het hiernavolgende berust tenzij andere bronnen genoemd worden op Praamstra 2022.
- 12 Syaifudin Zuhri heeft ter plekke onderzoek gedaan naar het register waarin haar geboorte opgetekend moet zijn. Helaas bleek het bewuste deel te ontbreken.
- 13 *Bataviaasch Handelsblad*, 31 maart 1876.
- 14 *Deli Courant*, 15 mei 1886.
- 15 Het pseudoniem Delila is een woordspeling met de verleidelijke vrouw uit de Bijbel en de woonplaats van Lucy van Renesse, Medan, in het sultanaat Deli op Sumatra.
- 16 Dé-Lilah 1899, dl. 1, 6, 7, 31, 50, 56, 94, 119 en 145; dl. 2, 34, 93, 124, 133-134, 138, 162, 174-177, 207, 213-215 en 219; het citaat in dl. 2, 136.
- 17 Zie foto uit 1901 en 'Ontdekking foto van Nederlands-Indische schrijfster Dé-Lilah in Digital Collections' 2023.
- 18 Vergelijk Bevolkingsregister gemeente Den Haag, 1861-1879, deel 46: Ra-Ri, 126.
- 19 Advertentie in *Deli Courant*, 27 maart 1897.
- 20 Youngs 2023, 150-161; Culbert 2020, 153-159.
- 21 *Deli Courant*, 24 maart 1897.
- 22 Alor Setar was de hoofdstad, Kota Setar is het district waarin deze stad ligt. Klobben vergist zich hier dus.
- 23 *Pinang Gazette and Straits Chronicle*, 7 april 1897.
- 24 *The Straits Budget*, 20 april 1897.
- 25 K., 'Chineesche Passagiersdienst', *Soerabaiasch Handelsblad*, 1 mei 1890.
- 26 *Bataviaasch Nieuwsblad*, 25 juni 1897; *Deli Courant*, 23 juni 1897.
- 27 *The Straits Budget*, 20 april 1897.
- 28 *The Straits Times*, 22 april 1897. Pasen viel in 1897 op zondag 18 april.
- 29 Vergelijk bijvoorbeeld *The Straits Budget*, 27 april 1897.
- 30 De *ss Lindula* was 'intended' om op maandag 26 april om vier uur te vertrekken, maar kwam eerder aan en vertrok op zaterdag 24 april om vier uur en arriveer-

- de twee dagen later in Penang. Vergelijk *Pinang Gazette and Straits Chronicle*, 23 april 1897; *The Straits Budget*, 27 april 1897.
- 31 *De Locomotief*, 12 mei 1897.
- 32 Mills 1991, 101-103, 149-151. Zie in dit kader ook Honings 2023, 450-451.
- 33 Vergelijk Mills, 140-141, 177-178.
- 34 Vergelijk Mills, 100-103, 177-178.
- 35 Vergelijk Mills, 179-181. Zie in dit licht ook Honings 2023, 324.
- 36 Rosen Jacobsen 2018, 62-72.
- 37 Vergelijk Honings 2023, 451-452.
- 38 Multatuli 1951, 317.